

Paweł Mazur
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0000-0002-1011- 121X

Capabilites Approach Marthy C. Nussbaum, czyli o tym, co jesteśmy winni zwierzętom¹

Wstęp

Pani Profesor Barbara Kotowa jest znana ze swojej ogromnej wrażliwości na los zwierząt, zwłaszcza bezdomnych, a także konsekwentnego zaangażowania w polepszenie ich życia. Jest filozofką, która łączy refleksję filozoficzną z wysiłkami na rzecz poprawy losu zwierząt. Do tego szacownego grona należy także Martha C. Nussbaum.

Liczne prace, które wyszły spod pióra amerykańskiej filozofki wpisują się w nurt filozofii praktycznej, czyli takiego typu refleksji, w którym wszystkie zagadnienia filozoficzne — w tym teoretyczne — wyrastają z praktyki i odnoszą się do praktyki, natomiast filozofia służy rozwiązywaniu problemów praktycznych, z jakimi się zmagamy.² Nussbaum reprezentuje ten typ filozofowania, który chce skutecznie zmagać się z niesprawiedliwością w różnych obszarach życia. Badaczka poświęcała swoje prace między innymi nietolerancji religijnej, edukacji wyższej, a także głębokim podziałom społecznym, wreszcie emocjom, które pełnią destruktywną rolę w życiu społecznym, takim, jak gniew czy strach.³

¹ Artykuł powstał w ramach realizacji grantu nr 081/04/UAM/0013 przyznanego ze środków programu Inicjatywa Doskonałości — Uczelnia Badawcza UAM w konkursie nr 081.

² A. Głąb, *Rozum w świecie praktycznym. Poglądy filozoficzne Marthy C. Nussbaum*, Wydawnictwa Naukowe i Profesjonalne, Warszawa 2010, s. 9.

³ Zob. M.C. Nussbaum, *The New Religious Intolerance: Overcoming the Politics of Fear in Anxious Age*, Harvard University Press 2012; M.C. Nussbaum, *The Monarchy of Fear: A Philosopher Looks at Our Political Crisis*, Oxford University Press, New York 2018.

I

W ostatnich latach badania i dociekania Nussbaum skupiają się także wokół aplikowania jej macierzystej koncepcji *Capabilites Aproach* do poprawy położenia zwierząt. Ich owocem jest opublikowana w 2022 r. monografia pt. *Justice for Animals. Our Collective Responsibility*.⁴ W pracy tej przedstawiła między innymi propozycję zastosowania wobec zwierząt swojej koncepcji sprawiedliwości, zwanej *Capabilites Aproach*, jako już przez nią odpowiednio zmodyfikowanej w porównaniu z jej pierwotną wersją, adresowaną do świata ludzkiego; aczkolwiek i ta nowa wersja dotyczy traktowania zwierząt p r z e z l u d z i — o czym szerzej w dalszej części niniejszego artykułu.

Na początku swej najnowszej monografii pt. *Justice for Animals...* Nussbaum stawia dość gorzką diagnozę o położeniu zwierząt we współczesnym świecie. Zauważa, że w świecie zdominowanym przez ludzi doświadczają one poważnych problemów i zagrożeń. Jest to wynik najrozmaitszych form ludzkiej dominacji, która przez ostatnie dwa stulecia istotnie się wzmocniła. Owszem — przyznaje filozofka — nie jest tak, aby w minionych wiekach świat był dla zwierząt idyllą. W świecie Porfiriusza, żyjącego w III wieku, zwierzęta były zabijane jako źródło pożywienia. Jednakowoż nie było masowych ferm i fabryk mięsa (te pojawiły się dopiero pod koniec XIX w.), które hodują zwierzęta w okropnych warunkach. Tak, dzikie zwierzęta ponosiły śmierć na polowaniach i w warunkach naturalnych. Jednakże ich siedliska nie były niszczone i zawłaszczane przez ludzi.⁵ Ludzie dawniej łowili ryby w rzekach i morzach, by się wyżywić, a także dla celów zarobkowych. Akweny i lasy nie były pełne plastikowych sieci i pułapek, które wabią zwierzęta, aby się w nich posilały, a następnie duszą je. Ptaki ginęły z rak człowieka. Jednak te, które zdołały się uratować, nie traciły życia z powodu zanieczyszczeń ani nie rozbijały się o drapacze chmur, których światła wcześniej je zwabiły. Słowem, skala ludzkiego okrucieństwa i zaniedbania była relatywnie wąska. Jej wzrost stanowi rezultat ludzkiej dominacji, która wzrosła w ciągu ostatnich dwóch stuleci.⁶

Kolejna uwaga Nussbaum dotyczy naszego współdzielenia ziemi z innymi żywymi istotami. Znaleźliśmy się na niej przypadkiem. Przyznaliśmy sobie prawo do używania planety, aby się utrzymać, jednak odmówiliśmy takiego prawa zwierzętom, mimo że ich sytuacja jest taka sama jak nasza.⁷

⁴ M.C. Nussbaum, *Justice for Animals. Our Collective Responsibility*, Simon & Schuster, New York—London—Toronto—Sydney—New Delhi 2022.

⁵ *Ibidem*, s. xii

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, s. 2.

W ocenie Nussbaum także one zasługują na traktowanie sprawiedliwe. Zwierzęta ludzkie i nie-ludzkie same są wrażliwe i żyją na wrażliwej planecie.⁸

Właściwą reakcją na pogarszającą się kondycję zwierząt nie jest jednak przystąpienie do obozu utylitarystów podkreślających wagę minimalizowania cierpienia. Nussbaum dystansuje się także od ujęcia zwanego „So like us”⁹, które wywodzi prawa zwierząt z ich podobieństwa do człowieka. Zdecydowanie odrzuca — jako wręcz szkodliwą — antropocentryczną i hierarchiczną *Scala Natura*.¹⁰ Filozofka przedstawiła własną odpowiedź na niedolę zwierząt we współczesnym świecie. Jest to propozycja poprawy okropnego losu zwierząt zwana *Capabilities Approach* (dalej jako CA).

W swoim oryginalnym kształcie jest ona dziełem znanego noblisty, filozofa i ekonomisty Amartya Sena. Przypomnijmy, że Sen przeciwstawił się mierzeniu rozwoju za pomocą wskaźnika GDP (inaczej wskaźnika PKB).¹¹ Jest pierwotnie odpowiedzią na niesprawiedliwości dotyczące ludzi.

Nussbaum, przedstawiając własną wersję CA, nie skrywa swoich inspiracji arystotelizmem. Filozofka przyznała, że jej koncepcja wspiera się na zaleceniu Arystotelesa, abyśmy szukali tego, co jest wspólne dla wszystkich zwierząt, a także „wspólnego wyjaśnienia” dla samozachowawczego i samoreprodukcyjnego dążenia, które charakteryzuje życie wszystkich zwierząt.¹²

Nussbaum za Stagirytą definiuje ludzkie życie w kategoriach charakterystycznych dla ludzi form aktywności i następnie rozwija owo założenie za pomocą pojęcia zdolności.¹³ Teoria ludzkiego dobra jest wyrażona poprzez kategorię *capabilities*. Zadaniem wspólnoty politycznej jest zapewnienie obywatelom dobrego życia. Wymaga to sprawiedliwego ułożenia spraw społecznych. Sprawiedliwość polega bowiem na dystrybucji dóbr rozumianych jako realne możliwości działania.¹⁴ Każdy z racji swojego człowieczeństwa ma tytuł do

⁸ *Ibidem*.

⁹ M.C. Nussbaum, *Working with and for Animals. Getting the Theoretical Framework Right*, „Journal of Human Development and Capabilities” 2018, nr 19, s. 2-4.

¹⁰ M.C. Nussbaum, *Justice for animals...*, s. 20-27.

¹¹ Jak zauważyła Urszula Lisowska, źródła Senowskiej koncepcji zdolności można odnaleźć już w jego wcześniejszej pracy *Poverty and Famines*. A. Sen zastanawiał się nad przyczyną klęski głodu w Bengalu. Uczony wprowadził koncepcję (*entitlements*). Należy zgodnie z nią brać pod uwagę nie tylko ilość pożywienia, ale także strukturę tytułów prawnych, ekonomicznych i społecznych, które decydują o tym, kto ma dostęp do istniejących zasobów. Klęska głodu w Bengalu była rezultatem utracenia przez robotników rolnych rolniczych uprawnień do nabycia ziarna. Zob. U. Lisowska, *Wyobrażenia, sztuka, sprawiedliwość. Marthy Nussbaum koncepcja zdolności jako podstawa egalitarnego liberalizmu*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu 2017, s. 63.

¹² M.C. Nussbaum, *Working with and for Animals...*, s. 8.

¹³ U. Lisowska, *op. cit.*, s. 82.

¹⁴ *Ibidem*, s. 83.

podstawowych zdolności, które powinny zostać zapewnione każdemu w równym, choć minimalnym stopniu. Lista zdolności w istocie wyznacza minimalne kryteria dobrobytu, które są należne każdemu. Pojęcie zdolności — jak zauważyła U. Lisowska — funkcjonuje zatem jako „waluta sprawiedliwości”¹⁵.

W ramach CA *capabilities* są definiowane jako substancjalne wolności lub też okazje do wyboru i działania w tych obszarach życia, które ludzie cenią. Zdolności są podstawowymi uprawnieniami, znaczeniowo zbliżonymi do listy praw podstawowych.¹⁶

Nussbaum twierdzi, że powinniśmy rozumieć przez nie rodzaj gotowości lub potencjału do funkcjonowania w określony sposób, który jest charakterystyczny dla ludzi. Podejście zdolnościowe wychodzi zatem od koncepcji tego, co oznacza funkcjonowanie w prawdziwie ludzki sposób. Godność natomiast obejmuje zarówno naszą racjonalność, jak i cielesną egzystencję.¹⁷ Dla filozofki ten punkt ma szczególne znaczenie, ponieważ klasyczne teorie sprawiedliwości, które opierają się na fakcie, że jesteśmy istotami racjonalnymi starającymi się współpracować z innymi dla własnej korzyści, wykluczyły osoby z poważnymi upośledzeniami i niepełnosprawnościami.¹⁸

Krótko mówiąc, CA sprzeciwia się traktowaniu ludzi w kategoriach narzędzi. Wspólnota jest sprawiedliwa w minimalnym stopniu wówczas, gdy każdy jest traktowany jako cel w ważnych obszarach życia (jest to wyraźny wątek kantowski). Nussbaum określa również, jakie warunki powinien stworzyć ludzkom uczciwy rząd.

Catherine Wilson zwróciła uwagę na to, że podejście zdolnościowe rozwijane przez Nussbaum jest w istocie rozwinięciem idei epikurejskich, wedle których ludzie są szczególnego rodzaju zwierzętami, posiadającymi świadomość i potrzeby, od których realizacji zależy ich szczęście.¹⁹ Urszula Lisowska, analizując wpływ myśli Stagiryty na treść CA, zauważyła, że rozumność i polityczna natura przysługują nam jako zwierzętom. To założenie wpływa na rozumienie pojęcia zdolności. Nasze możliwości wiążą się z ograniczeniami. Realizujemy je, pokonując rozmaite słabości. W refleksji nad dobrym ludzkim życiem nie należy abstrahować od zwierzęcości.²⁰

¹⁵ U. Lisowska, *op. cit.*, s. 81-82.

¹⁶ M.C. Nussbaum, *Justice for Animals...*, s. 80.

¹⁷ J. Ehnberg, *On Martha Nussbaum's understanding on justice and human rights*, [w:] M.C. Nussbaum, *Ancient Philosophy, Civic Education and Liberal Humanism*. Stockholm, Anders Burman, Synne Myreboe (eds.), Elanders 2019, s. 111.

¹⁸ J. Ehnberg, *op. cit.*, s. 112.

¹⁹ C. Wilson, *Żyć mądrze i przyjemnie. Wywiad z Catherine Wilson*, autor wywiadu: M. Maraszek, „Znak” 2022, 12, s. 14.

²⁰ U. Lisowska, *op. cit.*, s. 87.

II

W liście zdolności (*capabilities*) Marta C. Nussbaum umieściła m.in.:

1. Życie — zdolność do przeżycia całego życia normalnej długości, przedwczesnej śmierci lub śmierci, przed tym, gdy życie stało się tak ograniczone, że przestało być godne przeżycie;
2. Zdrowie fizyczne — zdolność do bycia zdrowym, do reprodukcji, do bycia odżywionym;
3. Integralność cielesna — zdolność do swobodnego przemieszczania się, poszanowanie nienaruszalności granic własnego ciała, do bycia wolnym od napastowania, od przemocy domowej,
4. Zmysły, wyobrażenia, myślenie — zdolność do posługiwania się zmysłami, wyobrażnią do myślenia, na podstawie edukacji;
5. Emocje — zdolność do budowania więzi z zewnętrznymi przedmiotami i innymi ludźmi, do darzenia miłością tych, którzy nas kochają;
6. Rozum praktyczny — zdolność do sformułowania koncepcji dobra oraz krytycznej refleksji;
7. Relacje międzyludzkie — zdolność do życia z innymi i nakierowanego na innych, do ostrzegania, okazywania troski o ludzi, o angażowanie się;
8. Zabawa, zdolność do śmiechu, zabawy i rozrywki;
9. Sprawowanie kontroli nad otoczeniem w wymiarze politycznym, tzn. bycie zdolnym do efektywnego partycypowania w dokonywaniu wyborów politycznych, posiadania prawa do politycznej reprezentacji, materialnym — posiadania własności.²¹

Jak już wcześniej zauważono, Martha C. Nussbaum rozszerzyła zastosowanie koncepcji sprawiedliwości w ramach *Capabilities Approach* na zwierzęta. Powstaje pytanie, jakie racje legły u podstaw tej istotnej modyfikacji teorii CA? Nussbaum podkreśla to, co powinno być przekonujące dla każdego uważnie obserwującego świat fauny: że mianowicie zwierzęta są istotami wrażliwymi i świadomymi. Żyją pośród oszałamiającej, nieustannie wzrastającej liczby niebezpieczeństw i przeszkód, z których wiele jest naszym dziełem. Mają swoją wrodzoną godność, która budzi respekt.

Co jest źródłem owej godności? Otóż zdaniem autorki już samo dążenie zwierzęcia do osiągnięcia wartościowych celów uprawnia je do bycia traktowanymi w sposób podobny do traktowania celowego (jako cel sam w sobie). Zwierzę ma swoją godność, a nie cenę; rozszerzenie kwalifikacji kantowskiej dotyczącej ludzi na zwierzęta właśnie.²²

²¹ M.C. Nussbaum, *Working with and for Animals...*, s. 8-9.

²² M.C. Nussbaum, *Justice for animals...*, s. 96.

Ta refleksja jest oparta na pokornym i uważnym oglądaniu świata, który dzielimy z innymi istotami.

W samym sercu CA leży bowiem zachwyt światem, który nas otacza. Właśnie on pozwala nam wyjść poza swoje ja i obudzić rodzącą się troskę etyczną. Poczucie zachwytu nad złożoną aktywnością zwierząt i ich dążeniami, sugeruje nam, że warto, aby podziwiana istota trwała i rozwijała się w ramach swojego gatunku.²³

Wszelako CA nie klasyfikuje zwierząt na podstawie ich podobieństwa do ludzi czy analogii z ludźmi ani nie szuka przywilejów dla tych zwierząt, które najbardziej przypominają ludzi. W porządku sprawiedliwości powinna znaleźć się zarówno świnia, jak i zięba, wieloryb i słoń. Ludzka forma życia nie ma znaczenia wówczas, gdy zastanawiamy się nad tym, czego zwierzę potrzebuje i na co zasługuje. Relewantna jest jego własna forma życia, właściwa danemu gatunkowi. Tak, jak człowiek dąży do możliwości cieszenia się charakterystycznymi dobrami ludzkiego życia, tak i wspomniana zięba dąży do życia zięby, a rzeczony wieloryb do życia wieloryba. Wedle CA każda świadoma istota powinna mieć możliwość rozwijania się w formie życia dla niej właściwej.²⁴ Podstawowym kryterium, przesądzającym o włączeniu zwierząt do zbioru istot, którym należy zapewnić odpowiedni poziom rozwijania zdolności, jest posiadanie świadomości. Oznacza ona, że świat przedstawia się w pewien sposób dla istot świadomych i dążą one do osiągnięcia dobra tak jak je postrzegają.²⁵

Z kolei przegląd treści *Capabilites Approach* może sprawiać wrażenie listy praw ułożonych wobec ludzi jako istot politycznych i rozumnych. Jak przełożyć zdolności na wielowymiarowe i odmienne od ludzkiego życie zwierząt, jako życie, które różni się w dodatku istotnie w ramach poszczególnych gatunków? Jak zauważyła Nussbaum, główna część istniejącej listy *capabilities*, odpowiednio rozwinięta, okazuje się dobrą podstawą do naszkicowania pewnych zasad politycznych. Owe zasady mogą być punktem wyjścia do dalszej refleksji nad tym, co należy się zwierzętom.

Ż y c i e. W ujęciu CA wszystkie zwierzęta są uprawnione do kontynuowania swojego życia, niezależnie od tego, czy mają taki świadomy interes, czy nie. Zwierzętom przysługuje prawo do ochrony przed zabijaniem dla sportu, na futra. Nie można wykluczać także eutanazji dla zwierząt starszych odczuwających ból.

Z d r o w i e. Jedno z podstawowych uprawnień zwierząt dotyczy zdrowego życia. Nussbaum wskazuje przy tym, że tam, gdzie zwierzęta znajdują się pod bezpośrednią kontrolą człowieka, jest stosunkowo jasne, jakie polityki należy realizować: przykładem może być prawo zakazujące przetrzy-

²³ *Ibidem*, s. 12.

²⁴ *Ibidem*, s. 97.

²⁵ *Ibidem*, s. 119.

mywania i złego traktowania zwierząt w przemyśle mięsny i futrzarskim, w tym prawo regulujące ogrody zoologiczne i akwaria, nakazujące odpowiednie żywienie i przestrzeń.

Integralność cielesna. W ramach CA zwierzęta mają prawo do ochrony przed naruszeniami ich cielesnej integralności poprzez przemoc, nadużycia i inne sposoby szkodliwego traktowania. Obcinanie i usuwanie pazurów kotom — jak zauważyła filozofka — byłoby zakazane z uwagi na tę zdolność, ponieważ pozbawione ich zwierzę straciłoby przyczepność do podłoża i nie mogłoby uciec w obliczu zagrożenia, a jest to naturalna możliwość w ramach gatunku.

Zmysły, wyobrażenia, myślenie. To uprawnienie dla ludzi oznacza zapewnienie właściwej edukacji, wolności mowy, ekspresji artystycznej, wolności religijnej. Nie ma ona dokładnego odpowiednika w odniesieniu do zwierząt. Możemy jednak stawiać pytania o to, jakie wybory i obszary wolności wydają się najważniejsze dla każdego z nich. Oczywiście refleksja ta doprowadziłaby nas do odrzucenia ścisłego zamknięcia i uregulowania miejsc, w których trzymane są zwierzęta wszelkiego rodzaju z uwagi na potrzebę przestronności, światła i cienia.

Emocje. Zwierzęta doświadczają całego spektrum emocji: gniewu, zazdrości, wdzięczności. Nieliczne doświadczają współczucia. Tak jak ludzie mają prawo do życia, które umożliwia im budowania przywiązania do innych, kochania i bycia wolnym od takich przywiązań, które wynikają z przymusowej izolacji czy celowego wywoływania strachu i zależności.

Rozum praktyczny. W każdym przypadku musimy stawiać pytanie, do jakiego stopnia zwierzę ma zdolność do wyznaczania celów. W zakresie, w jakim ta zdolność manifestuje się, powinna być szanowana i wspierana przez ludzi.

Przynależność. Zwierzęta są uprawnione do możliwości budowania relacji i angażowania się w różne ich formy. Są także uprawnione do relacji z ludźmi, które przynoszą im korzyść (w kategoriach szeroko rozumianego dobrostanu) i opierają się na wzajemności, a nie tyranii. Nussbaum wykracza tu poza zapewnienie zwierzętom ochrony przed poniżaniem, które mogą odbierać jako bolesne. CA w odniesieniu do zwierząt oznacza bowiem, że zwierzęta mają prawo do polityki, która zapewni im polityczny i prawny status, niezależnie od tego, czy go rozumieją czy nie.

Inne gatunki. Ta zdolność wymaga stopniowego, współzależnego świata, w którym wszystkie gatunki będą ze współpracować i będą się wspierać.

Zdolność do zabawy. Jest to zdolność najważniejsza dla wszystkich świadomych zwierząt. Jej zabezpieczenie wymaga zapewnienia odpowiedniej przestrzeni, ruchu, bodźców światła.²⁶

²⁶ Zob. M.C. Nussbaum, *Beyond Compassion and Humanity. Justice for Non-human Animals*, [w:] Cass. R. Sunstein, M.C. Nussbaum (eds.), *Animal Rights; Current Debates and New Directions*, Oxford University Press 2005, s. 316-317.

Kontrola nad własnym środowiskiem. Nussbaum podkreśla w kontekście tej zdolności to, że zwierzęta powinny być częścią politycznej koncepcji, która jest zaangażowana w ich sprawiedliwe traktowanie.

Lista ta kieruje naszą uwagę na wiele istotnych czynników. Tytułem przykładu: jaka długość życia jest normalna dla tego gatunku na wolności? Jakie ludzkie działania naruszają integralność cielesną tego rodzaju zwierząt? Jakich rodzajów stymulacji sensorycznej i wyobraźni poszukuje to zwierzę i co utrzymuje je w niedopuszczalnym środowisku sensorycznym? Czym jest dla tego rodzaju zwierzęcia życie w paraliżującym i nieznosnym strachu przed depresją lub brakiem więzi i troski?²⁷

Nie brak jednak w twórczości Nussbaum także konkretnych wskazań, jak realizować poszczególne *capabilities*.

W swojej ostatniej monografii filozofka poświęciła sporo uwagi temu, jakie zdolności powinniśmy zapewnić zwierzętom domowym. Jest to bardzo liczna kategoria zwierząt, mających siłą rzeczy bardzo bliskie, asymetryczne relacje z człowiekiem. I tak, w odniesieniu do życia, Nussbaum zwróciła uwagę na konieczność zapewnienia zwierzętom właściwej opieki weterynaryjnej. Przyjęcie pod swój dach zwierzęcia oznacza dla opiekuna szczególne zobowiązania. Filozofka postuluje, aby kontrolować prawidłową opiekę nad zwierzętami, tak jak czyni się to wobec opieki sprawowanej nad dziećmi. Taka kontrola powinna mieć charakter zarówno społeczny, jak i instytucjonalny.

Integralność cielesna zwierząt domowych oznaczałaby między innymi zakaz usuwania pazurów kotom. Jest to praktyka, która istotnie upośledza te zwierzęta, pozbawiając je możliwości rozwijania naturalnej zdolności wspinania się. Nussbaum określa ją mianem okrucieństwa.

Filozofka przedstawiła swoje racje w następujący sposób:

CA zakazuje wszelkich modyfikacji ciała, nawet tych bezbolesnych, które usuwają centralny element charakterystycznej formy życia danego stworzenia, tylko ze względu na wygodę lub względy estetyczne.

Ludzie chcą obcinać kotom pazury, ponieważ zależy im na meblach, zasłonach itp. Wątpię w skuteczność szkolenia i nie chcą inwestować w nie czasu. Usuwanie pazurów, jak każdy inny zabieg medyczny, może być przeprowadzone bezboleśnie, tak jak ekstrakcja zęba. [...]

Problem obcinania pazurów polega na tym, że uniemożliwia to kotom wykonywanie ważnej części ich trybu życia, w tym — używanie pazurów do wspinania się, przyczepności, chwytania. Jeśli kot pozbawiony pazurów wyjdzie na zewnątrz, nie będzie w stanie wspinać się na drzewa i obronić się. Pozbawienie pazurów kota wychodzącego jest prawdziwym okrucieństwem. Ale nawet w wypadku kota domowego usunięcie pazurów sprawia, że łapy kota są praktycznie bezużyteczne do chwytania, wspinania się, drapania.

²⁷ M.C. Nussbaum, *Working with and for Animals...*, s. 10.

Chodzi oczywiście o to, by zmienić kota w wygodnego n i e - k o t a . Odpowiedź osobie, która pyta o usuwanie pazurów winna brzmieć: jeśli nie chcesz mieszkać z kotem, nie adoptuj go. Schroniska oferujące adopcję kotów często słusznie proszą potencjalnych adoptujących o podpisanie zobowiązania do nieusuwania pazurów i nakładają na nich surowe kary finansowe w przypadku naruszenia umowy. Opiekunowie powinni zapewnić kotu środowisko domowe z wieloma okazjami do pazurowania i drapania: jeśli drapaki są wystarczająco atrakcyjne, meble prawdopodobnie przetrwają.²⁸

Praktyki te są stosunkowo powszechne i wymagają zmian na poziomie legislacyjnym. Równie mocno piętnuje Nussbaum tzw. kopiowanie ogonów psom (wśród hodowców psów rasowych praktyki te obejmują także uszy). Jest to również poważne ograniczenie zdolności, jaką stanowi integralność cielesna zwierzęcia.

Filozofka zwraca wreszcie uwagę na konieczność zapewnienia zwierzętom domowym odpowiedniej przestrzeni. Tytułem przykładu podaje, że psy potrzebują regularnej i — zależnie od gatunku — dość intensywnej aktywności fizycznej. Konieczne jest więc stworzenie pewnej przestrzeni, aby właściciele zwierząt zapewnili im możliwość ruchu, zabawy i socjalizacji w towarzystwie innych psów, a także eksplorowania terenu.²⁹

Zakończenie

Capabilities Approach wyznacza pewien cel o randze normatywnej i politycznej. Nie wskazuje szczegółowo sposobu jego osiągnięcia. Jak zauważa jej autorka, jest rodzajem wirtualnej konstytucji dla zwierząt w świecie, który w dużej mierze stanowi domenę i dominium ludzkie. Jego praktyczne wdrożenie musi być fragmentaryczne, obejmując pracę na rzecz poprawy międzynarodowych traktatów i porozumień, a także lokalnego prawodawstwa.³⁰

Co niezwykle istotne, Nussbaum jednoznacznie wskazuje, że CA ma służyć sprawiedliwemu ułożeniu spraw zwierząt w świecie zdominowanym przez ludzi. Nie jest zatem tak, aby los zwierząt miał być zależny od ludzkiej litości, dobrej woli czy współczucia (choć są one oczywiście istotne w relacjach między ludźmi a innymi istotami żywymi). Wpisanie zwierząt w porządek sprawiedliwości ma zalety nad apelowaniem wyłącznie do ludzkich sumień o poprawę losu zwierząt.³¹ Włącza bowiem zwierzęta w porządek prawny, jako podmioty praw, które może egzekwować wspólnota polityczna.

²⁸ M.C. Nussbaum, *Justice for animals*, op. cit., s. 212.

²⁹ *Ibidem*, s. 212-215.

³⁰ *Ibidem*, s. 115.

³¹ Robert Garner zwrócił uwagę, że sprawiedliwość zawiera element przymusu. Dobroczynność, współczucie opierają się na dobrej woli. Ponadto posługiwanie się kategoriami sprawiedliwości przenosi uwagę z apeli do jednostek na to, jak państwo ma traktować zwierzęta.

Kolejnym walorem koncepcji CA w odniesieniu do zwierząt jest to, że opiera się ona na wskazaniu kategorii zdolności, które są maksymalnie precyzyjnie opisane dla zwierząt z różnych gatunków, których formy życia są zróżnicowane. Nussbaum stara się spojrzeć na kondycję zwierząt wielowymiarowo, nie ograniczając się do cierpienia, jak chcieliby tego utylitaryści. CA jest koncepcją, opartą na ciekawości i zachwycie nad złożonością świata zwierzęcego. Cechuje ją pokora wobec trybunału codziennego doświadczenia. Unika zatem antropocentrycznych iluzji, które prowadziły w przeszłości do wyrządzenia zwierzętom wielu krzywd.

Wszystko to pozwala mieć nadzieję, że aplikowanie koncepcji CA przyczyniłoby się do zbudowania dla nich najlepszego z możliwych światów wobec świadomych i czujących istot.

Paweł Mazur

Martha Nussbaum's Capabilities Approach, or On What We Owe to Animals

Abstract

The following study aims to present the basic Capabilities within the framework of her Capability Approach—here in terms of a justice concept to significantly change the lives of animals in the world. This concept forms the content of Nussbaum's latest monograph *Justice for Animals. Our Collective Responsibility* (2023).

Keywords: Capabilities Approach; Animals; Martha C. Nussbaum. Justice.

Status polityczny sprawiedliwości jest bardzo wysoki. Działania przeciwko niesprawiedliwości są traktowane jako pilne. Słowo „sprawiedliwy” ma także silne zabarwienie emocjonalne. Ma moc, aby budzić moralną wyobraźnię i skłaniać ludzi do krytycyzmu. Zob. R. Garner, *A theory of justice. Animal Rights in Non-Ideal world.*, Oxford University Press, 2013 s. 47-48 oraz wskazani tam autorzy.